



MBI QYTETËRIMIN

Sejded Mohammad Khatami

Tri koncepte impenjojnë shumicën e intelektualëve të kohës sonë, kryesisht në vendet joperëndimore: tradita, modernia dhe zhvillimi.

Në qoftë se lind një qytetërim i ri dhe kultura e tij përkatëse zë vend, është një popull, që dikur ka patur një qytetërim tjetër, që ka rënë ose është bërë dekadent, kultura e të cilit, ose së paku veprat e tij të rëndësishme, ende ndikojnë edhe më tej në shpirtin e njerëzve, i cili përballë pashmangshëm me një kontradiktë. Kombe si i yni (këtu: Irani) qëndrojnë sot përpara një kundërshtie të këtillë, prej së cilës lindin shumica e krizave shpirtërore dhe sociale të shoqërisë sonë. Për aq kohë sa ajo nuk është zgjidhur nga themeli, kriza vazhdon edhe më tej. Në fillim të qytetërimit të saj të ri modern, për shoqërinë perëndimore qëndron një thyerje me traditën. Zanafilla e saj mund të përshkruhet si një moment, meqë traditat shpirtërore dhe feudalizmi ekonomik u vunë në dyshim dhe më pas u hodhën poshtë. Ky qytetërim, që lindi për rrjedhojë e kësaj sfide, i ka rrënjët e forta atje ku ka qenë prejardhja e tij: në Evropë. Me disa vonesa u përhap edhe në Amerikën e Veriut dhe nga këto dy kontinente pushtoi pjesë të gjera të botës dhe ndër të tjera ndikoi fort në vende si yni.

Kultura jonë ka ndryshuar në bazë të këtij ndikimi. Pa i vënë re të gjitha ndryshimet, ajo është ende e një rëndësie të veçantë për mendimin dhe ndjesinë tonë. Dhe megjithatë dallohet nga kultura bashkëkohore perëndimore, me prezencën e saj të vazhdueshme ajo qëndron madje në kundërshtim me të.

E përbashkëta më e rëndësishme midis kulturës sonë dhe asaj së mesjetës është vendosja në qendër e Zotit, në mendime dhe në bindje, në vlera dhe ndjenja e njeriut. Në qytetërimin e ri, në të kundërt qëndron njeriu në qendër. Vetë arkitektët e mëdhenj të filozofisë dhe të mendimit të ri, të atij si Dekarti qëndronin lidhur pas parimit të perëndisë dhe metafizikës, kanë në thelb një figurë njerëzore tjetër, krahasuar me kristianët dhe myslimanët e mesjetës.

Natyrisht që ka patur dhe ka edhe në Perëndim të mendimi fetar, shpirtëror dhe mistik, po ashtu si edhe në mesjetë - para së gjithash në botën islamike - ide heretike dhe ateiste ishin në qarkullim. Por çështja nuk shtrohet në se ekzistojnë ide ose bindje të këtilla, por përkundrazi në se kanë qenë përhapur në shoqëri dhe a kishin një kuptim për jetën sociale të shumicës së njerëzve.

Ne duhet të pranojmë që kundërshtia midis modernes dhe kulturës sonë tradicionale është një nga arsytet më të rëndësishme për krizën e mendimit tonë dhe të jetës sonë. Pyetja është: Çfarë duhet bërë? A duhet të qëndrohet lidhur ngushtë me traditën ose nuk ka rrugëzgjidhje veç se të përpiheshin nga kultura e qytetërimi perëndimor? Ose mund të zgjidhet kontradikta ndryshe ose të paktën ta çmprehim në atë mënyrë që ajo të mos shkatërrojë jetën tonë sociale dhe identitetin tonë historik?

Kjo pyetje ka impenjuar gjithmonë të menduarin dhe shpirtin e njerëzve. Ka patur dhe ka shumë njerëz që qëndronin të lidhur ngushtë me traditën. Zakonet dhe mënyrat e tyre intelektuale i shohin si të shenjta; ata mendonin se mund të ndërtohen diga për t'u mbrojtur nga valët e tmerrshme të kulturës dhe të qytetërimit perëndimor dhe që është e mundur të jetohet në vijëzimet e ngushta të traditës që kemi trashëguar nga etërit tanë. Por këmbëngulja e tyre ishte e pavlerë dhe nuk çoi në përfundimin që patën shpresuar: dhe në vend të tyre shumë shprehje të qytetërimit perëndimor patën gjetur rrugën e tyre në shoqërinë tradicionale pa e patur mundësinë ata që të reflektojnë mbi këto fenomene të reja. Përfundimi ishte që kriza e shoqërisë tradicionale vetëm u ashpërsua edhe më tej.

Nga ana tjetër pati njerëz që menduan ta kapërcenin krizën duke bërë krejtësisht të tyren qytetërimin e ri me gjithë ndërlidikimet e tij. Atyre iu duk e nevojshme të shkatërronin traditën e tyre, për t'ia përgatitur shtëpinë moderne si një miku të mirëpritur. Por të menduarit dhe të vepruarit e këtij grupi gjithashtu i ka shtuar po ashtu edhe më shumë problemet e shoqërisë. Sipërfaqësia e vështirimit dhe idealizimet e tyre i pengojnë ata të kuptojnë bazat e kulturës dhe të qytetërimit perëndimor si dhe marrëdhëniet midis traditës dhe moderne. Meqë nuk e kishin respektuar traditën, në vend që ta analizonin dhe ta kritikonin dhe meqë nuk e vunë re që tradita i ka rrënjët në popull, nuk patën mundur që ta ndryshojnë vërtetësinë shoqërore.

Në botë, ashtu siç është, nuk mund të pengohet ndikimi i kulturës dhe qytetërimit perëndimor ndaj shoqërisë sonë as me krijimin e fatvave e as nëpërmjet dorëzimit në duart e fantazirave; dhe po aq pak mund të largohet tradita me qarkore dhe rezoluta nga shoqëria. Për ne, që merremi me këtë problem, është e rëndësishme, që të mos t'i nënshtrohemi pa ndërgjegje zhvillimit të sotëm, përkundrazi të pyesim për themelet e atij qytetërimi që e kanë sjellë këtë zhvillim, në këtë rast Modernen. Edhe në rastin kur nuk ka asnjë alternativë tjetër veç se të pranojmë zhvillimin ashtu siç e ka përjetuar Perëndimi, paskëtajmë mbetet ende çështja për bazat dhe pasojat. Pa reflektuar mbi të nuk mund të ketë asnjë zhvillim të vërtetë, se një zhvillim nuk është diçka mekanike që merr formë pa njerëz që mendojnë. Një shoqëri në të cilën nuk mendohet është tek e fundit e humbur atëherë kur ajo përballet për herë të parë me vështirësitë. Me detyrim, me fjalë shterpe të ligjit dhe me urdhëra të politikanëve nuk mund të zotërohen në çdo rast vështirësitë shoqërore dhe sociale, në rastin më të mirë në mundin t'i mbulojnë ato për kohë të shkurtër.

Edhe qytetërimi perëndimor është një mundësi njerëzore. Për këtë arsye është relativ dhe parimisht kalimtar. Apo do të pretendojë ndokush, që burimi i pyetjes dhe i varfërisë, e nevojave qenka tharë, kur u ngrit dielli i qytetërimit modern? A nuk është qytetërimi një përgjigje për shpirtin njerëzor plot kërshtëri, i cili vazhdimisht shtron pyetje për qenien, botën dhe njeriun? Dhe a nuk nxitet njeriu nga nevojat e tij të vazhdueshme dhe të rinuara, që t'i kënaqë këto? Dhe a nuk lind qytetërimi nga përgjigja që i jep njeriu për pyetjet dhe nevojat e tija? Prandaj ndryshojnë qytetërimet dhe prandaj nuk ka qytetërimet të përzetshme dhe konstante, për sa kohë ekzistojnë, njeriu do ketë edhe pyetjet edhe nevojat e tij dhe çdo pyetje e përgjigjur dhe çdo nevojë e plotësuar e vendos atë përpara dhjetë pyetjesh e nevojash të reja. Vetëm në fund të këtij procesi të komplikuar, që kryen shpirti njerëzor, do të mund të ekzistonte jeta e përsosur.

Çdo qytetërim qëndron aq gjatë, për aq kohë sa mund t'u përgjigjet nga forcat e veta, pyetjeve të njeriut dhe mund t'i kënaqë nevojat e tij. Në se nuk ia arrin kësaj gjëje kthehet nga një pyetje për qytetërimin, të shtruarit në dyshim të bazave të tij. Kështu bien qytetërimet në rrënim. Duke u mbështetur në forcën e tij qytetërimi perëndimor ka përballuar mjeshtërisht kriza të mëdha. Më e rëndësishmja ndër to ishte kriza, që e kishte prejardhjen në shekullin e 19, kaloi në shekullin e 20 dhe e tregoi fytyrën e saj të pështirë në të dy luftërat botërore. Ana liberalokapitaliste e Perëndimit mund të pretendonte përballë konkurrentit të saj të fuqishëm, duke korrigjuar bazat e veta. Pamvarësisht nga këto natyrisht qenë edhe dobësi thelbësore të brendshme, që e bënë botën socialiste të binte përpara syve të çuditura të njerëzimit. Nuk mund të mos shihet që qytetërimi perëndimor edhe sot përballet me kriza dhe i duhet të gjejë përgjigje për pyetje të tjera serioze dhe thelbësore.

Në krye të herës të Modernes qëndronin kërkshëria e njeriut, pyetjet e reja si edhe gjendja e komës e kulturës dhe qytetërimin mesjetar, si dhe kërkshëria për t'iu përgjigjur këtyre pyetjeve dhe për t'i kuptuar nevojat e lindura rishtaz të njeriut. Duke marrë arratinë në dhunën intelektuale dhe fizike, për t'i nënshtruar pyetjet dhe për t'i ndrydhur nevojat u prodhua një eksplozion shpirtëror dhe social, si pasojë e së cilës u shkatërrua ndërtesa e vjetër e qytetërimin mesjetar, ai kishtar dhe feudal. Nga ana tjetër nuk mund të ndalohej etja për dije për burimin e qytetërimin të ri dhe kulturës; madje edhe shumë interesa thjesht laike luajtën rol. Ajo që e shtyu borgjezinë si klasë, nuk ishte dhe aq dëshira për drejtësi ose mundimi që ta çlironin të vërtetën nga prangat e kishës dhe të feudalizmit. Shumë më tepër ajo donte të realizonte dëshirat e saj dhe të mbërrinin në shijimin e favoreve materiale. Liri, Barazi, dhe Vllazëri këto vlera shumë premtuese për njerëzit që nga kohët më të hershme qenë konceptet qendrore të ngjarjes famëmadhe të qytetërimin modern të revolucionit të madh francez. Por pikërisht këto ishin konceptet që ishin edhe një mjet që përdori klasa e re e lindur së fundi në luftë kundër aristokracisë për të kënaqur dhe parafytyrimet e veta. Kështu si mund të vëzhgohen qytetërimi modern në pasqyrën e njohurive të tij të llojit të ri, të teknologjisë, të elektricitetit, të lirisë së mendimit dhe të institucionalizmit, të së drejtës së popullit, që të qeverisë vetë, të kontrollit të pushtetit politik përmes vullnetit të popullit dhe ligjet e arritje të ngjashme të nderuara për njerëzimin, nuk duhet të lëmë pas dore edhe anën tjetër të këtij qytetërimi: kolonializmin (estemar) shtypjen e ashpër dhe të përgjakshme të të atillëve që nuk u përkasin kulturës perëndimore, si dhe plaçkitjen e kapitalit të tyre material dhe human, shkatërrimin e mjedisit, propagandën e rreme, oportunitizmin që e ka mbërthyer si edhe zhdukjen e shumë vlerave humane, shpirtërore dhe etikën në jetën e organizuar nga kjo anë të njeriut të sotëm.

Në se ne nisemi nga ajo gjë që njeriu në bazë të lirisë së vullnetit të tij është i aftë, ta zgjedhë me ndërjegje rrugën e vet, nuk është as e logjikshme e as njerëzore t'i nënshtrohemi pa ngurrime e mëdyshje hegjemonisë së Perëndimit. Po kaq e mundshme është edhe të kundërshtojmë kundra formave të panumërta të Perëndimit, dhe madje edhe në se do të ishte e mundur, s' do të ishte as e arsyeshme e as me shumë mend. Hapi i parë është, ta njohësh vërtet Perëndimin. Në anën tjetër nuk mund të sillesh me traditën e pakujdesshëm. Ajo është baza e identitetit historik dhe social të një populli, të paktën e një populli me një qytetërim të fortë dhe me një kulturë të rëndësishme. Fjala e urtë nga "Politik-a" e Aristotelit mbi funksionimin e rëndësishëm të zakoneve për mirëqenien e shoqërisë dhe të Polis-it meriton edhe më tej respektim.

Megjithatë unë e quaj traditën diçka po aq njerëzore sa edhe qytetërimin. Ajo është e ndryshueshme dhe as e përjetshme e as e shenjtë. Për të ruajtur një traditë, koha e së cilës ka shkuar, do të thotë t'i detyrosh ekzistencës dhe shpirtit të njeriut një kornizë të ngushtë, një ekzistenceje dhe një shpirti, aftësitë për t'u zhvilluar të të cilit, janë të pakufijshme. Në se do të ishte e mundur, që të ushtrohej një dhunë e këtillë -që nuk mund të jetë afatgjatë - , do të ishte vetëtradhti ndaj qënies së njeriut.

Në se një mënyrë e caktuar e të kuptuarit dhe të konceptuarit të është bërë zakon, është në thelb e vështirë të ndahesh nga ajo. Akoma më e madhe është vështirësia, në se traditat marrin ngjyrën dhe erën e fesë: Në se traditat dhe përceptimet e kufizuara njerëzore marrin vendin e madhështores dhe të të shenjtëruarës, çfarëdo lloj kritike ndaj tyre do të përceptohet si një risim heretik, dhe lufta kundër risimeve heretike shihet sërish si madhështore dhe e shenjtë. Ndaj dhe vështirësitë e përmendura janë më të mëdha dhe më

të rrezikshme në shoqëritë fetare. Çfarë pra, shtrohet edhe njëherë pyetja, duhet bërë? Këtu Ju lutem për leje, që të lejohemi të fantazojmë. Unë them: Për të përcaktuar të Sotmen tonë, duhet të shohim të nesërmen, dhe për të patur një vështrim të drejtë dhe të qartë mbi të nesërmen tonë, nuk na mbetet gjë tjetër veç të kuptojmë të Djeshmen tonë, të njihemi mirë me të dhe të përulemi përpara saj.

Dhe e nesërmja është një ditë, në të cilën njerëzimi do të jetë edhe më tutje se qytetërimi i sotëm. Ne nuk jemi gjykuar, që të shpërbëhemi në rregullin e qytetërimit modern, vetëm në se nuk besojmë te liria dhe nga vullneti njerëzor; i ndikuar nga kushtet e jashtme, por jo i zotëruar prej tyre në mënyrë të detyrueshme. Në të njëjtën kohë ne nuk mund t'i mbyllim sytë përpara të gjithë arritjeve të mëdha shkencore, sociale, politike dhe shpirtëror-morale. Përse nuk duhet, duke kapërcyer të tashmen (të armatosur, me dy kritikë, atë të modernes dhe kritikën e traditës) të zhvillojmë një marrëdhënie të re me qenien, të mbërrijmë në një këndvështrim të ri dhe me ndihmën e tyre të nxjerrim në pah një qytetërim të ri që mbështetet në të shkuarën tonë që na jep identitetin si edhe nxjerr përfitime nga arritjet gjurmëlënëse të qytetërimit modern dhe që mund të jetë një etapë e re në qenien e njerëzve? Kjo me siguri nuk bëhet realitet, në se ne si reaksionarë kthehemi në të shkuarën për të këmbëngëlur në të. Shumë më tepër ka gjasa të ngjajë që të gjejmë një vend të sigurtë, nga i cili të kalojmë mbi të Tashmen dhe të përpiqemi drejt një të Ardhmeje, e cila mbështetet në të Sotmen dhe në të Djeshmen tonë.

*Marrë nga: "Frankfurter Allgemeine Zeitung", 1 gusht 1998
Kulturchronic, nr.5 98
Përktheu Martin Mato*